

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 8, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2021): 365 - 398

Kuzey Azerbaycan'da Arapça Şiir Yazımı
The Writing of Arabic Poetry in North Azerbaijan

Kamran Abdullayev

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Trabzon/Turkey
e-mail: kabdullah1984@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2368-7338>
DOI: 10.33718/tid.985840

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 22 Ağustos / August 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Kasım / November 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Kamran Abdullayev, "Kuzey Azerbaycan'da Arapça Şiir Yazımı", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (Güz 2021): 365 - 398

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Kuzey Azerbaycan'da Arapça Şiir Yazımı

Öz

Arapçanın ilim, şiir ve iletişim dili olarak kullanıldığı bölgelerden birisi de Kuzey Azerbaycan'dır. Bin yıldan fazla bir süre bölgede yaşamış âlim ve şâirler eserlerini bu dilde kaleme almışlarsa da bu çalışmaların büyük bir kısmı günümüze kadar yazma eser hâlinde kalmış ve herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Arap Dili Kafkasya kökenli bir dil olmasa da Azerbaycan'da azınlık bir grup tarafından uzun süre kullanılmıştır. Arap Dili ve Edebiyatı İslâmî ilimler arasında en çok çalışılan alanlardan biri olsa da bu alanda Kuzey Azerbaycanlı müelliflere ait eserler farklı nedenlerden dolayı unutulmuştur. Yazma eser kütüphânelerinde Arapça ile ilgili bölge âlimlerine ait çok sayıda sözlük, belâğat, nahiv, şiir mecmuaları gibi eserler bulunmaktadır. Fakat birkaç ünlü âlim dışında diğer müellifler ve eserleri araştırma konusu olmamıştır. Çalışmanın giriş kısmında Kuzey Azerbaycanlı müelliflere ait Arap Dili alanında yazılmış bazı çalışmalardan bahsedilmiş daha sonra asıl konu olan Arapça şiir yazımı konusu işlenmiştir. Bu kapsamda on iki şâir ve eserlerinden numûneler verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Kuzey Azerbaycan ve Dağıstan arasında olan edebî ilişkilerden bahsedilmiş ve üç şâire ait dört kasidenin metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili, Kuzey Azerbaycan, Şiir, Dağıstan, Yazma Eser.*

The Writing of Arabic Poetry in North Azerbaijan

Abstract

One of the regions where Arabic is used as a language of science, poetry and communication is North Azerbaijan. Although the scholars and poets who lived in the region for more than a thousand years wrote their works in this language, most of these studies have remained as manuscripts and have not been the subject of any study. Although Arabic is not a Caucasian language, it has been used for a long time by a minority group in Azerbaijan. Although Arabic Language and Literature is one of the most studied fields among Islamic sciences, the works of Northern Azerbaijani authors in this field have been forgotten for different reasons. In the manuscript libraries, there are many works such as dictionaries, balagat (rhetoric), nahw (Arabic grammar) and poetry journals belonging to the scholars of the region related to Arabic. However, apart from a few famous scholars, other authors and their works have not been the subject of research. In the introduction part of the study, some works written in the field of Arabic language belonging to the North Azerbaijani authors are mentioned, then the main subject of Arabic poetry writing is discussed. In this context, samples of twelve poets and their works are given. In the last part of the study, the literary relations between North Azerbaijan and Dagestan are mentioned and the texts of four qasidah belonging to three poets are included.

Keywords: *Arabic Language, North Azerbaijan, Poetry, Dagestan, Manuscript.*

Giriş

İslâm dîninin yayılmasıyla birlikte Kur'ân ve Hadis dili olması sebebiyle Arap Dili Müslüman halklar arasında uzun süre ortak dil olarak kullanılmıştır. Arapçanın ilim, şiir ve iletişim dili olarak kullanıldığı bölgelerden birisi de Kuzey Azerbaycan'dır. Bin yıldan fazla bir süre bölgede yaşamış âlim ve şâirler eserlerini bu dilde kaleme almışlarsa da bu çalışmaların büyük bir kısmı günümüze kadar yazma eser hâlinde kalmış ve herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Bunun yanı sıra Arap Dili Kafkasya kökenli bir dil olmasa da Azerbaycan'da azınlık bir grup tarafından uzun süre kullanılmıştır. Kaynakların ifâde ettiği gibi ilk İslâm fetihleriyle birlikte bölgeye Yemen, Irak ve Suriye'den bazı kabîleler gelip yerleşmişti. Bölgeye yerleşen Araplar XIX. asrın başlarına kadar dillerini korumayı başarmışsa da bu tarihten sonra Arapça Kafkasya'da konuşulan diller sırasından çıkmıştır.¹ Bu yüzden Kuzey Azerbaycan'da konuşulmuş Arapça'nın diğer lehçelerden farklı özelliklerini öğrenme imkânımız bulunmamaktadır.

Arap Dili ve Edebiyatı İslâmî ilimler arasında en çok çalışılan alanlardan biri olsa da bu alanda Kuzey Azerbaycanlı müelliflere ait eserler farklı nedenlerden dolayı unutulmuştur. Bu nedenlerin başında tarihin çeşitli dönemlerinde bölgede yaşanan savaşlardan dolayı ilim adamlarının farklı ülkelere göç etmeleri ve uzun süren Rus işgâli gelmektedir. Yazma eser kütüphanelerini incelediğimiz zaman Arapça ile ilgili bölge âlimlerine ait çok sayıda sözlük, belağat, nahiv, şiir mecmuaları gibi eserlerle karşılaşmaktayız. Fakat ilmî literatürde bu âlim ve eserlerinin isimleri maalesef bulunmamaktadır. Arapça şiir yazmış Azerbaycan şâirleri başlığı altında genellikle Güney Azerbaycan'da yaşamış ünlü şâirlere ait eserler çalışılmıştır.² Kuzey Azerbaycan'da bulunan Nahçıvan, Şirvan, Karabağ ve diğer bölgelerde yaşamış şâirler hakkında ise çalışmalar yok derecesindedir. Bunun bir istisnâsı son yıllarda yazılmış *XIX asr Azerbaycan'ın Şimal Garbında (Kanık-Hefteran Vadisi) Dîni Hayat, İlim ve Medreseler* isimli çalışmadır. Bu çalışmada Car-Balaken bölgesinde yaşamış ve Arapça şiir yazmış Hâtem Efendi b. Ahmed es-Suvagîlî, İsmâil b. Hacı İsâ es-Suvagîlî, Mûsâ b. Muhammed eş-Şotavârî gibi şâirlerin eserlerinden

1 Bakıxanov, *Gülüstan-i İrəm*, 26; Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX. əsrlərdə*, 216.

2 Mahmudov, *Ərəbcə Yazmış Azərbaycanlı Şair və Ədiblər*, 28.

numûneler yer almaktadır.³

Kuzey Azerbaycan'da yapılmış Arapça çalışmaları üç başlık altında toplanabilir. Bunlar sözlük çalışmaları, gramer çalışmaları ve belâğat (şiiir, dîvân) çalışmalarıdır. Arapça sözlük yazımı alanında Kuzey Azerbaycan'da bilinen üç çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Muhammed b. Muhammed eş-Şîrvânî'ye ait olan *Kitâbu'l-Misbâh fî-htisâri's-Sihâh* eseridir. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan eş-Şîrvânî hakkında yazma eserin giriş kısmında 'el-Edîb', 'el-Luğavî' ifadeleri kullanılmıştır. el-Cevherî'nin *Sihâh*'ı hakkında çeşitli ihtisarlar yazılmış ve bunların büyük bir kısmı tahkîk edilerek yayımlanmıştır. Fakat bu çalışmalarda Muhammed eş-Şîrvânî ve eserinden söz edilmemektedir. Müellif eserin giriş kısmında *es-Sihâh* eserinde yer alan şiiir, rivâyet ve diğer istîshâdları, nahiv ve sarf, Arapların nesebleriyle ilgili kısımları çıkararak eseri muhtasar hale getirdiğini ifâde etmiştir. Muhammed Şîrvânî'nin XIV-XV.asrın başlarında yaşadığı tahmîn edilmektedir.⁴

Aynı alanda yazılmış bir diğer sözlük ise 'Zirek' lakabı ile bilinen Ahmed b. Ebî Yezîd el-Berdeî'ye aittir. Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan eserin tek nüshasının giriş kısmında eserin ismi *el-Ezhâr*, müellif ismi ise Ahmed el-Berdeî olarak yazılmıştır. كتاب الأزهـار من تصنیفات وتالیفات مولانا أحمد زيرك الشهير. Eserde Arapça fiil ve isimler alfabetik olarak peşpeşe yazılmış, bazı kelimelerin altında Türkçe/Arapça tercüme ve açıklamalara yer verilmiştir. Sözlüğün müellifi olan Ahmed el-Berdeî hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Müellif hakkında bildiğimiz yegane bilgi kendisinin Şîrvanşah Sultan Halîlullâh b. Şeyh İbrâhîm (1417-1465) döneminde hayatta olduğu ve *Hâşiye 'ala'l-'Akâidi'n-Nesefiyye* isimli eserini 850/1446 yılında bitirerek kendisine hediye ettiğidir. Bahsedilen eserin sondan nâkis bir nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin tam olan bir diğer nüshası ise Murâd b. Kâsım isimli bir müstensih tarafından Berde şehrinde müellif nüshasından istinsâh edilmiştir. Bu nadir nüsha ise İsrail Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁵ el-Berdeî'nin her iki eseri elyazma halinde olup hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3 Niyazov, *XIX Əsr Azərbaycanın Şimal-Qərbində (Qanıx-Həftəran Vadisi) Dini Həyat, Elm və Mədrəsələr*, 204-206.

4 Muhammed eş-Şîrvânî, *Kitâbu'l-Misbâh fî-htisâri's-Sihâh*, 1:1a.

5 el-Berdeî, *el-Ezhâr*, 1a; el-Berdeî, *Hâşiye 'ala'l-'Akâidi'n-Nesefiyye*, 3a; Ömer Rıza Keh-hâle, *Mucemu'l-Müellifin*, 1/173.

Arapça sözlük alanındaki bir diğer çalışma Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed b. Eyn Havâce b. Abdurrahmân eş-Şîrvânî'nin yazdığı *Revna-ku'l-'Ulûm* eseridir. 930/1523 yılında istinsâh edilmiş eserin giriş kısmında müellifin verdiği bilgiye göre bu sözlüğü Arapça öğrenmek isteyenlere kolaylık olması için yirmi dokuz harf üzere hazırlamıştır. Sözlükte Arapça her fiil ve ismin altında Türkçe karşılığı yazılmıştır. 230 varaktan oluşan eserin bilinen tek nüshası vardır.⁶ Yazma eser kütüphanelerinde yapılacak çalışmalarla Kuzey Azerbaycan'da yazılmış sözlüklerin sayının artacağı kuvvetli ihtimâl dâhilindedir.

Kuzey Azerbaycan'da nahiv ve belağat alanında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Mahmûd b. Muhammed el-Arrânî es-Sâkinânî'nin (v. 734/1323) müellifi olduğu *Şerhu's-Şâfiye ve Şerhu'l-Kâfiye* eserleri bu alanda yazılmış eski eserlerdendir.⁷ Fakat bu eserlerden yalnız *Şerhu'l-Kâfiye*'nin müellif hattı ile yazılmış nüshası günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.⁸ Aslı Karabağ/Çarperd'den olan Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Hasan el-Çarperdî (v. 746/1346) Arapça alanında çok sayıda eser vermiş ünlü âlimlerdendir. *Şerhu's-Şâfiye, el-Muğnî fi 'İlmi'n-Nahv* Çarperdî'nin ünlü eserlerinden bir kaçıdır.⁹

Aynı şekilde Sadullâh Saduddîn el-Berdeî'nin müellifi olduğu *Hadâiku'd-Dekâik fi Şerhi Risâleti 'Alâmeti'l-Hakâik* eseri de uzun süre medreselerde okutulmuş eserlerden biridir. XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Berdeî'nin hayatı hakkında maalesef bilgi bulunmamaktadır. Eser medreselerde çok okunması sebebiyle Dağıstan'da taşbaskı usûlü ile basılmış nadir eserlerdendir.¹⁰

Yine Kuzey Azerbaycan âlimlerinden Muhammed Emîn eş-Şîrvânî el-Ağdâşi (v.1036/1627) *Hadâiku'd-Dekâik* eseri üzerine başka bir hâşiye kaleme almıştır. 42 varaktan oluşan bu risâle Dağıstan hattıyla Muhammed Emîn b. İsmâîl isimli müstensih tarafından istinsâh edilmiştir. Risâle 360 varaktan oluşan bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Mecmua içerisinde çoğunluğu medreselerde okutulan *Velediyye, Âdâbu'l-Münâzara, Taşkôprü, Azudiyye* gibi risâlelerle birlikte Şeyh Şamil'in kurucusu

6 Ahmed b. Yûsuf eş-Şîrvânî, *Revna-ku'l-'Ulûm*, 7a-b.

7 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 12:198.

8 Mahmûd el-Arrânî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2a.

9 Şener, "Çarperdî", 8:230-231.

10 Saduddîn el-Berdeî, *Hadâiku'd-Dekâik*, 2.

olduğu İmâmet Devleti'nin baş kadısı olmuş Murtaza Ali el-Uradî'ye (v. 1282/1865-66) ait *Makîsû'l-Mesâil* risâlesi de yer almaktadır. Mecmua farklı müstensihler tarafından 1300/1882-1310/1892 yılları arasında Dağıstan'da bulunan Hunûd köyünde istinsâh edilmiştir.¹¹

Kuzey Azerbaycan'da Arap dili alanında yazılmış bir diğer çalışma İbrâhîm el-Ereşî'ye aittir. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Enmûzec li'l-Erdebîlî* isimli eserin Azerbaycan, Dağıstan, Türkiye ve Rusya'da çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Fakat müellifin hayatı ve başka eserleri olup olmadığı hakkında hiçbir kaynakta bilgiye rastlanamadı. Yazma eserlerdeki tarihlerden hareketle İbrâhîm Ereşî'nin XVII. asır ve daha öncesinde yaşadığı tahmîn edilebilir. Ereşî hâşiyelerinin Dağıstan nüshalarının birinin kenârında şöyle bir not bulunmaktadır: *مصنف هذه النسخة الشريفة إبراهيم العلقمي الشروني ورأيت في نسخة مطبوعة في مصر المحروسة مكتوبا إسم هذه الحاشية بمحمودي.* Müstensihin verdiği bu bilgilerden hareketle İbrâhîm el-Ereşî'nin Şirvan'da yaşamış Araplardan olduğu ve eserinin Mısır'da farklı bir isimle basıldığı anlaşılmaktadır. Ereşî'nin bu hâşiyesi üzerine Şeyh Şamil'in kurucusu olduğu İmâmet Devleti müftülerinden Muhammed Tâhir el-Karahî (1808-1880) *Keşfu'l-Ğavâşî 'an Hâşiyeti İbrâhîm el-Ereşî* isimli bir risâle kaleme almıştır.¹²

Sözlük ve gramer çalışmalarının yanısıra Kuzey Azerbaycanlı müelliflere ait çok sayıda edebî türde yazılmış eserler de mevcuttur. Aslı Kuba ilinden olan Abbas Fevzi'nin eserleri buna en güzel örnektir. Dağıstânî lakâbıyla bilinen Abbas Fevzi eserlerini genellikle tahmîs türünde kaleme almıştır. *Tahmîsü'l-Bürde, Âsâr-ı Cedîde-i Fevziyye* ve *el-Hediyyetü'l-Medeniyye* risâleleri Abbas Fevzi'nin bilinen çalışmalarındandır.¹³ Muhyiddîn el-Karabâğî'nin *İlmu'l-Muhâdarât ve Fennu'l-Muhâverât* isimli eseriyle yine Karabağ'dan Erzurum bölgesine göç etmiş bir ailenin çocuğu olan Dede Muhammed Efendi b. Seyyid Mustafâ'nın *el-Midhatu'l-Kubrâ mine'l-Kelâmi'l-Kadîm* eserleri bölge âlimlerinin edebî türde yazdıkları Arapça eserlere en güzel örneklerdendir. Burada şunu da ifâde etmek gerekir ki Kuzey Azerbaycan âlimlerinin Arapçayla ilgili yazdıkları eserlerin ciddi bir kısmı Sovyet rejimi zamanında yok edilmiştir. Bu yokedilişe en bâriz numûne Göyçay iline bağlı Karabakkal köyünde bulunan elyazmalardır.

11 Muhammed Emîn eş-Şirvânî, *Hâşiye 'ala Hadâiki'd-Dekâik*, 175a.

12 İbrâhîm el-Ereşî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Enmûzec li'l-Erdebîlî*, 88a; el-Karahî, *Keşfu'l-Ğavâşî 'an Hâşiyeti İbrâhîm el-Ereşî*, 4b.

13 Abbas Fevzi Dağıstânî, *Tahmîsü'l-Bürde*, 2; *el-Hediyyetü'l-Medeniyye*, 3.

Sovyetten önce köyde altı meşid/medrese, çok sayıda eğitim verilen hücre ve burada yetişmiş onlarca âlim olsa da günümüze bu âlimlerden sadece birinin ismi ve küçük bir risâlesi kalmıştır. Diğer elyazmalar ise 1930-1935 yılları arasında yakılmıştır.¹⁴ Bahsedilen risâlenin ismi *Fevâidü'l-Besmele* olup müellifin ismi el-Âlimu'l-Muhakkik ve'l-Fazilu'l-Müddakik olarak tanıtılan Muhammed el-Karabakkâlî'dir. Risâlenin bir nüshası Şeki/Ohud köyünde bulunan Hacı Muhammed Emîn el-Ohûdî'nin özel arşivinde bir mecmua içerisinde bulunmaktadır. Risâle 1325/1908 yılında İsmâil b. Hacı Muhammed Emîn el-Ohûdî tarafından Ahmed Efendi el-Kışlâkî'nin hizmetinde iken yazılmıştır. Risâlede besmelenin gramer yönünden açıklamalarına yer verilmiştir.¹⁵

Yukarıda kısaca bahsedilen çalışmalardan da anlaşıldığı üzere Kuzey Azerbaycan'da Arapçayla ilgili birçok çalışma yapılmış olsa da bunlardan günümüze ulaşanları sınırlı sayıdadır. Günümüze ulaşmayı başarmış bu elyazmalar ise farklı nedenlerden dolayı Arap Dili araştırmacılarının dikkatinden kaçmıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri bir alime ait eserlerin dünyanın farklı ülkelerinde bulunması ve bunları bir araya getirmenin zorluğudur. Aynı şekilde eser müelliflerinin birçoğunun biyografisinin bulunmaması da bu çalışmaları zorlaştıran ana nedenlerdir. Bu çalışmada farklı ülkelerde özel ve devlet kütüphanelerinde bulunan ve henüz araştırma konusu edilmemiş elyazmaların bazıları hakkında kısa bilgi vermeğe gayret edilmiştir. Yine çalışma sonucunda dünyada bulunan yazma eser kütüphanelerinin neredeyse tamamında Kuzey Azerbaycan'lı yazarlara ait Arapça ile ilgili binlerce eser olduğu tespit edilmiştir. Bu eserler ve müelliflerinin araştırılması İslâm Medeniyeti içerisinde önemli bir yere sahip olan Kuzey Azerbaycan'ın ilmî geçmişini aydınlatacağı kanâatindeyiz.

1. Kuzey Azerbaycan'lı Şairler ve Arapça Şiirleri

Kuzey Azerbaycan'da Arapça şiir yazımının yaklaşık bin yıllık tarihi olsa da ilk dönemlerde yazılmış şiirlerle ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Çünkü Kuzey Azerbaycan bölgesinde yazılmış ve günümüze ulaşmayı başarmış elyazmalar genellikle X. yüzyıldan sonrasına aittir. Bu elyazmaların neredeyse tamamı dünyanın farklı ülkelerinde bulunmak-

14 Musayev, *Göyçay Rayonundaki Dini Abdîlär və Tarixi Şəxsiyyətlər*, 42-44.

15 Muhammed Karabakkâlî, *Fevâidü'l-Besmele*, 1a.

tadır. XI-XII. asırlarda Arapça şiir yazmış Azerbaycan'lı şairler hakkında birçok detayı İbnu'l-Fûtî'nin *Mecma'u'l-Âdâb fî M'ucemi'l-Elkâb* isimli eserinde bulmaktayız. İbnu'l-Fûtî eserinde Nahçivânî, Şirvânî, Gencevî, Beylekânî, Ereşî nisbeli şâirlere ait çok sayıda şiir beytine yer vermişse de bu kasidelerin tamamını vermemiş sadece kasîdelerin başlangıç kısmını paylaşmıştır. Maalesef İbnu'l-Fûtî'nin giriş beytini verdiği bu şiirlerin tam haline başka kaynaklarda henüz rastlanamamıştır.¹⁶ Bölge şâirlerinin daha sonraki dönemlerde yazdıkları şiirler yazma eserlerde dağınık halde bulunmaktadır. Seyid Azim Şirvânî, Feridun Bey Köçerli gibi edipler Azerbaycan şairlerine ait Türkçe şiirleri toplayarak şiir antolojileri hazırlamışlarsa da aynı şâirlerin Arapça şiirlerine nedense hiç yer vermemişlerdir.¹⁷ Özetle söylemek gerekirse X. asırdan itibaren yazılmış müstakil mecmualar ve farklı yazma eserlerin içerisinde Kuzey Azerbaycan şairlerine ait yüzlerce Arapça şiir bulunmakta fakat bu şiir ve kasîdelerle ilgili günümüze kadar detaylı bir antoloji çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada Kuzey Azerbaycan'lı şairlerin şiirleriyle beraber Kuzey Azerbaycan'da yaşamış fakat Dağıstan asıllı olan şâirlerin eserlerinden numunelere de yer verilmiştir.

Kuzey Azerbaycan'da yazılmış ve günümüze ulaşmayı başarmış en eski Arapça şiir mecmuası aşağıda şiirlerine yer verilecek olan XI-XII. asırlarda yaşamış Mesud b. Namdâr el-Beylekânî'ye aittir. Alanında ender olan bu eserin tam metninin tahkîk edilerek incelenmesi müellifin yaşadığı dönemin siyasî ve ilmî hayatına ışık tutacağı kanâatindeyiz.

1.1. Mesud b. Namdâr el-Beylekânî

XI-XII. asırlarda yaşadığı tahmîn edilen el-Beylekânî'nin hayatı hakkında kendisinin verdiği bilgilerden başka malumata sahip değiliz. Bu bilgiler şâirin günümüze ulaşmış tek eseri olan *el-İnşâ* olarak isimlendirilmiş mecmuasında dağınık halde bulunmaktadır. Eserden anlaşıldığı üzere el-Beylekânî Şirvan, Gence ve Beylekan bölgelerinde yaşamış ve burada resmi devlet görevlerinde bulunmuştur. Mesud b. Nâmdâr eseri Cenziyyât (Gence dönemi şiirleri), Beylekâniyyât (Beylekan dönemi şiirleri) gibi kısımlara ayırmıştır. Eserde ihvâniyyât türünde çok sayıda şiir de yer almaktadır. Aynı zamanda bazı şiirler mektup (münşeât) türünde

16 İbn el-Fûtî, *Mecma'u'l-Âdâb fî M'ucemi'l-Elkâb*, 1:463, 2:248, 4:276,

17 Seyyid Azim Şirvani, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 43.

yazılmıştır. 273 varaktan oluşan eserin tek nüshası Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Çalışmada yer verilen şiirlerin ilki el-Beylekânî tarafından ünlü şâir Ebu'l-Alâ el-Cenzevî'ye diğeri ise Sâhibu'l-Ceyş (ordu komutanı) olarak isimlendirdiği Misâfir b. Hüsrev'e ünvanlanmıştır.

1.1.1. el-Beylekânî'nin Ebu'l-Alâ el-Cenzevî'ye Kınama Mektubu

يا صاحبي قفا بأيمن عسكر وسلا أجل موزر ومصدر
برهان أَران ومعجز جَنَزَة شخص الكمال أبا العلاء العبقرى
من عم أهل المشرفين مكارما طلعت علي الدنيا طلوع المشتري
شهدت بحشمته سلاطين الورى سجدت لعزته نواصي النير
قد يشترى حسن الثناء بماله أفدي بروحي وجه هذا المشتري
قولا له أني غريب ها هنا لا بد يوما أن أعاود معشري
يا ليت شعري يوم أدخل بلدتي ماذا أقول لسائل مستخبر
ماذا أجيب اذا سئلت بِجَنَزَة عن طول سيدنا الأجل الأكبر
دع حق فضلي مع قديمة خدمتي هبني كمجتاز بكم مستشعر
تدرون أني لست خادم غيركم وخدمتكم يكفيكم من مفخر
لا تعرفوا حقي لئن لم أستحق أو فاتركوا ترك لئن لم أشكر
الأمر أمرك والولاية عندكم أن تعتذر متعللا لا تعتذر.¹⁸

1.1.2. el-Beylekânî'nin Sâhibu'l-Ceyş Misâfir b. Hüsrev'e Mektubu

سلام الله ذي العرش العظيم علي الصدر الكريم بن الكريم
عزيز النفس من بيت قديم رفيع القدر ذي الفضل العميم
أغر معظم بر تقي همام كامل صدر صميم
لقد أخرت خدمته لأني غدوت رهين أشغال جموم
وفي جنب التطول من علاه رجا العفو عن عتب المليم
طوال الدهر وافاني يدها عداد الرمل مع مدد النعيم
متي ما مسني خير أعاود ذراه كي يفرح عن غموم
أليس من البلية كل يوم صعودي فوق ذا الطود العظيم
ورجلي صار مركوبي لما قد عرا فرسي من عدم القميم
ورأى الصدر في تبديل شعري شعيرا سامق فوق النجوم
فلو كان الأمور كما سمعنا زمان أبيه في الملك القديم

18 el-Beylekânî, *el-İnşâ*, 11a-b.

لعوض كل بيت بيت بر وأعذر عنه بالقلب السليم
ولكني اختصرت بما اقتضاه سماحة رأيه العالي القويم
لعمرى ذاك هزل غير جد سردت علي صراط مستقيم
كفاه الله افات الليالي وصان حماه في الطول العظيم.¹⁹

1.2. Hinduşâh en-Nahçivânî

Tam ismi Hinduşâh b. Sencer b. Abdullâh es-Sâhibî el-Kîrânî en-Nahçivânî'dir. Müellifin aslı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı Ordubad ilinin Kelenter Dize köyü yakınlığında bulunan orta asırlarda mevcut olmuş Kîrân veya Gîrân şehrendendir. 730/1330 yılında hayatta olduğu bilinmektedir. en-Nahçivânî tarih alanında yazdığı *Tecâribu's-Selef* ve Arapça şiir antolojisi olan *Mevâridü'l-Edeb* isimli eserleriyle tanınmaktadır.²⁰ Hinduşâh en-Nahçivânî aynı zamanda iyi bir müstensihdir. Yazma eser kütüphanelerinde kendisine ait tespit edilebilen dört eser bulunmaktadır. Bunlar *Kimyâ-yı Saâdet Tercümesi* (Âtîf Efendi Koleksiyonu 1390), *Hırzu'l-Emânî* Kasidesi (Laleli Koleksiyonu 31), *el-İşârât ve't-Tenbîhât* (Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu 297) ve *Câmiu'd-Dekâik fî Keşfi'l-Hakâik* (Topkapı Sarayı III. Ahmed Koleksiyonu 3372) eserleridir. Bu eserlerin ketebe kısmından anlaşıldığına göre müellif Nahçıvan/Sâhibiyye Medresesi ve Tebriz/Sühreverd'de eğitim-öğretim faaliyetleriyle meşgul olmuştur. en-Nahçivânî'ye ait olduğunu tespit edebildiğimiz tek Arapça şiir kendisinin *Mevâridü'l-Edeb* isimli eserinin son kısmında bulunmaktadır. Müellif bu şiiri eseri bitirmesine ithâfen kaleme almıştır.

مَوَارِدُ الْأَدَبِ الْمُوَدَّوْدَةِ اشْتَمَلَتْ عَلَي فَنُونٍ مِنَ الْأَمْثَالِ وَالْفَقْرِ
أَضَحَّتْ عَلَي فَلَكَ الْإِدَابِ مَاتَعَةً أَبْيَاتُهَا الْعَزْ مِثْلَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ
جَدٌ وَحِينَ وَهَزَلْ طَابَ مَأْخُذُهُ وَمَدْحَةٌ بَعْدَهَا ذَمُّ عَلَي الْأَثَرِ
عِنْدَ التَّأْمَلِ تَلَقَّاهَا مَرْتَبَةً كَالرُّوْضِ زَيْنٌ بِأَنْوَاعٍ مِنَ الزَّهْرِ
لَا بَلْ كَبْحَرٍ عَمِيقٍ فِيهِ مَدْحَرٌ مَا فِي الْبَحَارِ مِنَ الْأَصْدَافِ وَالذَّرْرِ
الْوَرْدِ يَسْقُونَ مِنْ مَاءِ الْحَيَاةِ إِذَا أَمَوْهُ لِلْسَّقْيِ عِنْدَ الْوَرْدِ وَالصَّدْرِ
لِيَحْفَظَ الْوَلَدَ الْمَسْعُودَ طَالَعَهُ وَيَسْتَعِينُ بِهَا فِي مَدَّةِ الْعَمْرِ
وَلَا يَفْرَطُ عَجْزًا فِي دِرَاسَتِهَا فَالْعِلْمُ فِي صِغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحِجْرِ
حَتَّى يَبَالُ مَنَالُ الْفَضْلِ مَفْتَخِرًا وَصَاحِبُ الْفَضْلِ حَقًّا خَيْرٌ مَفْتَخِرًا

19 el-Beylekânî, *el-İnşâ*, v. 15a-b.

20 Aka, "Hinduşâh es-Sâhibî", 18:116-117; Kehhâle, *Mucemu'l-Müellifin*, 13:155.

الهي أنت ذو فضل ومن واني ذو خطايا فاعف عني
وطني فيك يا ربي جميل فحقق يا الهي حسن ظني
الهي لا تعذبني فاني مقسر بالذي قد كان مني
يظن النس لي خيرا فاني أشر الخلق إن لم تعف عني.²¹

1.3. Muhammed b. Saîduddîn b. Muhammed b. İsâ eş-Şîrvânî

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Elimizdeki tek bilgi kendisinin istinsâh ettiği *el-Müyesser fî Şerhi'l-Mesâbîh* eserinde bulunmaktadır. Eser 734/1334 yılında Muhammed eş-Şîrvânî tarafından istinsâh edilmiştir. eş-Şîrvânî eserin istinsâhının bitişi üzerine Arapça bir şiir kaleme almıştır. Şiirin metni aşağıdaki gibidir:

شرح المصاييح الذي تحوي غرد هي في رياض العلم ناصرة الزهر
برعت معانيه ووثق لطفه بغرائب سر ابداعه تنميح البحر
فكان أحوال النبوة عند من بالفهم يقرأه عيان لا خبره
وكفاه من شرف وفخر انه يرضاه نجم الدين مولانا عمر
صدر الأنام ظهير أشياح الهدى من رأيه الدين والدنيا وزد
الدافع البلوى سيرت يمينه والكاشف الكرب العظيم عن البشر
لا زال في ملك وعز بازخ ما دارت الأفلاك أو سار القمر.²²

1.4. Halîmi b. Muhammed eş-Şîrvânî

Yazma eserlerindeki tarihlerden hareketle XVI. asırda yaşadığı tahmin edilmektedir. Aslen Şirvan bölgesinden olsa da bölgenin Safevîler tarafından ilhâkından sonra Osmanlı Devleti'ne hicret etmiştir. Edebiyat ve mantık alanında eserleri vardır. Halîmi Şîrvânî eserlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça olarak üç dil kullanmıştır. *Kasîde-i Dâire*, *Bahâristan-ı İrem*, *Arûz-ı Mevlânâ Halîmi Şîrvânî*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İsâgocî*, *Külliyât-ı Halîmî* gibi eserleri bulunmaktadır. Müellifin rastlaya bildiğimiz tek Arapça şiiri *Arûz-ı Mevlânâ Halîmi Şîrvânî* risâlesinin başında yer almakta, daha sonra ise Türkçe yazılmış asıl metin başlamaktadır. Bahsedilen şiirin metni şöyledir:

إن من شأن فضل لطف الله أن يزيد الندى بحمد اله
حمد من نظم العروض بنا بضروب النظام متزنا

21 Hinduşâh en-Nahçivânî, *Mevâridü'l-Edeb*, 146a-b.

22 Fazlullâh b. Hasan et-Türîpîştî, *el-Müyesser fî Şerhi'l-Mesâbîh*, 469b.

وهو الله عم جدواه الذي لا اله الا هو
وصلوة علي رسول الله أحمد المصطفى بما أولاه
وعلي اله وصحبانه ناظمي شرعه بأوزانه.²³

1.5. Molla Ahmed el-Ensârî eş-Şîrvânî

Kendisinin verdiği bilgilere göre Şirvan bölgesinin Kabele ilindedir. Safevîlerin bölgeyi ilhâkı üzerine 1557 yılında Osmanlı Devleti'ne hicret etmiştir. Kuzey Azerbaycan'da meskunlaşmış Câbir b. Abdullâh el-Ensârî'nin soyundan olduğu için el-Ensârî nisbesini almıştır. Tam nisbesi Ahmed b. Rûhullâh b. Şeyh Sirâceddîn b. Şeyh Kemâleddîn b. Şeyh Gıyâseddîn b. Şeyh Nâsiruddîn şeklindedir. Molla Ahmed el-Ensârî'nin eserlerinin büyük bir kısmı tefsir alanındadır. *Tefsîru Sûreti Hûd*, *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha* gibi eserleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunan el-Ensârî 1600 yılında vefat etmiştir.²⁴ Ahmed el-Ensârî'nin müstakil bir şiir mecmuası olmamakla birlikte Arapça yazdığı şiirler eserlerinde dağınık halde bulunmaktadır. Burada metnine yer verilecek olan şiirleri müellifin *Kitâbu's-Sulh* isimli risâlesinden alınmıştır.

وما هو الا حضرة الملك والعلی إمام سلاطين الوری فی الفضائل
غیاث لأرباب الفضائل کلهم ملاذ الأعیان العلاء الأفاضل
معاذ لأهل العلم من کل حارث شمال الیتامی عصمة الأرامل
هو البحر جودا بره شمل الوری لقد نال من معروفه کل سائل
هو الشمس فیضا عم فیض نواله جمیع البرایا من صنوف القبائل.²⁵

بقیت بقاء لا یزال فانما بقاءك حسن للزمان وطیب
وما كان للمکروه نحوک مذهب ولا لصروف الدهر فیک نصیب.²⁶

23 Halîmi b. Muhammed eş-Şîrvânî, *Arûz-ı Mevlânâ Halîmi Şîrvânî*, 67b; *Bahâristân-ı İrem*, 2a-b; *Kasîde-i Dâire*, 2a.

24 Dedeyev- Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nde Azerbaycanlı bir âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabaği", 74-76.

25 el-Ensârî, *Kitâbu's-Sulh*, 2a.

26 el-Ensârî, *Kitâbu's-Sulh*, 2b.

1.6. Ahmed b. Muhammed eş-Şirvânî

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanamadı. Kuzey Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinden olduğu anlaşılan bu şâir ile ilgili elimizdeki tek belge *el-Cevâhiru'n-Nahviyye* isimli sekiz varaktan oluşan manzum risâledir. 1273/1857 yılında istinsâh edilmiş eserin müstensihî bilinmemektedir. Bir mecmua içerisinde bulunan *el-Cevâhiru'n-Nahviyye* risâlesinden önceki kısımda (1a-62a varakları arasında) es-Suyûtî'nin (1445-1505) *el-Vesâil ilâ Marifeti'l-Evâil* eseri bulunmaktadır. Risâlenin mukaddime kısmı şu şekildedir:

قال الفقير العاجز المستنجد بالله خير المنجدين أحمد
نجل الشهير العارف الشرواني محمد عومل بالغفران
أحمد من بشكره وحمده يدوم للعبد جزيل وفر
مصليا مسلما علي النبي أكرم خلق الله طه العرب
محمد واله الأطهار وصحبه الأبرار والأنصار
وبعد فالنحو جلي فضله وفي العلوم قد سما محله
وهو الذي ينفع للطلاب في السنة الغراء والكتاب
لم يرغب الصواب عمن ألفه وكل ما حصله وألفه
وحاصل النحو صلاح الألسنه والكشف عن مبهم المعاني الحسنه
قد صنف الأعلام كتباً فيه تنفع من جد لما يهديه
وأنفع الكتب بهذا الفن ألفتها ابن مالك والمغني
ومن أحب أن يكون عالماً به لما يكسبه المكارما
فليقرأ المختصرات أولاً وكلما نظمها لتسهلا
فهاك يا طالب علم الأدب عوامل النحو بنظم عربي
يشنف الاسماع بالفرائد من مثل كثيرة الفوائد
ألفاظها الأتيقة المنظمه بكل معنى رائق منسجد
حذوت فيها حذو أهل العلم مقدما موجزا للنظم
وهذه المنظومة الفريدة لم تخل من زوائد مفيدة
سميتها الجواهر التحويه لمن نحا المراتب العلميه
وأسأل الرحمن ذا المواهب أن يعظم النفع بها للطلاب.²⁷

27 Muhammed b. Ahmed eş-Şirvânî, *el-Cevâhiru'n-Nahviyye*, 63a-b.

1.7. Mustafa b. Yûsuf ez-Zührî eş-Şîrvânî

Medîne-i Münevvere'ye hicret etmiş Şîrvanlı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. İlk eğitimi babasından almıştır. Medîne'de çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a gitmek için yolculuğa çıkmış ve bu yolculuğu sırasında 1164/1751 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Kaynaklarda *Şerhu'l-Mişkât* isimli bir eseri olduğundan bahsedilmektedir. Mustafa Şîrvânî'nin Arapça bir beytini aynı aileden olan Ömer b. Müderris Abdüsselâm ed-Dağîstânî eş-Şîrvânî nakletmektedir.²⁸

كم ذا غمض عيني ثم أفتحها والحال ما حال والدينا بحالتها
يا ليت شعري ما معني مقالتهم ما بين غمضة عين وانتباهتها.²⁹

1.8. Muhammed b. Mustafa eş-Şîrvânî

Doğum ve vefat tarihi hakkında bilgi bulunamadı. Babasının vefat tarihinden hareketle XVIII. asırda yaşadığı söylenebilir. Ömer b. Abdüsselâm'ın verdiği bilgiye göre astronomi alanında yetenekli bir âlim olmuştur. Aynı müellif Muhammed eş-Şîrvânî'ye ait iki şiire yer vermiştir. Bahsedilen şiirlerin metni aşağıdadır:

يا ناس اني مع المحبوب مظلوم قل اصطباري وقلبي اليوم مألوم
وكلما سل سيفا للخط قال فما أقل صرك فينا أنت محروم

حاجبكم سطي علي اذ رماني بالسهام
أصابني في مهجتي أما تراعوا المستهام
أحبكم بفؤادي ولي عليه دلائل
بحبي تجودوا قبولا يا سيدي للدلائل.³⁰

1.9. Molla Ali b. Muhammed eş-Şîrvânî

1134/1722 yılında Medîne'de doğmuştur. Mescid-i Nebevî'de vazilik görevini üstlendiği için Vâizzâde lakabıyla meşhûr olmuştur. Aynı şekilde Medîne'de hanefî âlimlerinin reisi görevinde de bulunmuştur. *Hâşiye 'alâ Dîbâceti'd-Dürer* isimli bir eser yazmıştır. eş-Şîrvânî 1200/1786

28 Ömer b. Abdüsselâm ed-Dağîstânî eş-Şîrvânî, *el-Leâli's-Semîne*, 60a; Muhammed Halil Murâdî, *Silku'd-Dürer*, 4:219.

29 Ömer b. Abdüsselâm, *el-Leâli's-Semîne*, 60b.

30 Ömer b. Abdüsselâm, *el-Leâli's-Semîne*, v. 61a.

yılında etmiştir.³¹ Molla Ali eş-Şirvânî'nin Seyyid Ammâr el-Mağribî'yi metheden şiirinin metni şöyledir:

يقول لسان الفخر والمشرف الجلي جنابك حقاً قد علا كل معتلي
وأضحى لأشباح المعالم روحها ومبدأها الفياض من هبة العلي
مدير لأفلاك العقول وقطبها ومركز عرش المجد والحسب العلي
امام فروع الفضل مالك أصلها فمن فيضه كل العوالم تمتلي
هياكل تبيان الحقائق سرها ومشكاة مصباح به الحق ينجلي
طوالع أنوار الكلام حديثه وحكمة عين السر منطقته الحلي
مطالع أسرار البلاغة لفظه معانيه كثر بالدقائق ممتلي
دلائل اعجاز الفصاحة كلها تراءت علي المنثور من دره الجلي
بدائع للتقرير مفتاح درسه وتحريره الكشاف عن كل مشكل
بتصريفه الأفكار نحو رموزه يلوح بيان السحر من نظمه الحلي
بتوضيحه للمعضلات وكشفها غدا أحمد الارابه السعد قد علي
يهنا بأن زار الشفيع محمدا ففرع الزكي التقي أصله العلي
وأحيا علوما قد تقادم عهدا بروضة خير الخلق جاهي وموثلي
كبد رسما التصديق تصوير شكلها عروس بكرسي الحقيقة تنجلي
علي جده أزكى السلام وبعده علي الال والأصحاب وهو لهم يلي.³²

1.9.1. Molla Ali Şirvânî'nin Abdurrahmân el-Ensârî'ye Gönderdiği Şiir

يا سيد أحاز المكارم والعلا وسمت مكانته علي الأقدار
لو أشرقت أفاقنا من نير من فضل مولينا علي القاري
لسري الي أفلاككم مستكملا لضيائه كالكوكب السيار
لكنها قد عطلت أجيادها ففدت لخلجتها وراء الأستار
فالعذر قد أبديته لجنابكم وخيارنا العافون بالأعذار
لا زلت في عز يدوم ورفعة ما غردا لقمري في الأسحار.³³

1.10. Muhammed Ali b. İskender eş-Şirvânî

XVIII-XIX. asırlarda yaşamıştır. Şirvan/Şamahî'dan Kerbelâ'ya göçet-

31 Abdurrâhmân b. Abdülkerîm el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Muhibbîn*, 299-300;

32 Ömer b. Abdüsselâm, *el-Leâli's-Semîne*, v. 61a-b.

33 Ömer b. Abdüsselâm, *el-Leâli's-Semîne*, v. 61b.

miş meşhur gezgin Zeynelâbidîn b. İskender eş-Şirvânî'nin (1780-1838) kardeşidir. eş-Şirvânî'nin bilinen Arapça şiiri *Kitâbu Hakîkati'l-Beyân* eserinde geçmektedir. Müellif bu eserini Kacar şahına hediye etmiştir. Asıl dili Farsça olan kitabın giriş kısmında müellif Arapça bir kaside yazmıştır. Kasidenin metni şöyledir:

لك الحمد يا ذا الجود والمجد والعلی تباركت تعطي من تشاء وتمنع
الهي وخالقي وحرزي ومولى إلیك لدى الأغیار أفرع
الهي لئن جلت وجمت خطیبتی فحفوك عن ذنبي أجل وأوسع
الهي لئن أعطیت نفسي سؤلها فها أنا في روض الندامة أرتع
الهي ترى حالي وفقري وفاقتي وأنت مناجاتي الخفية تسمع
الهي أحسن بي من عذابك قني أسیر ذليل خائف لك أخضع
الهي لئن عذبتني ألف مرة فحبيل رجائي منك لا يتقطع
الهي أذقني طعم عفوك يوما ما بنون و لاء ل هنالك ينفع
الهي إذا لم ترعني كنت ضائعا وإن كنت ترعاني فلست أضيع
حاشا لفضلك أن تقظ عاصيا والفضل أجزل والوهابة أوسع
ما لي سوى فقري اليك وسيلة فبالافتقار إلیك فقري ارفع
ما لي سوى قرعي لبابك حيلة ولئن رددت فأی باب أقرع
يا من خزائن رزقه في قول كن أمنن فان الخير عندك أجمع
الهي اتني منك روحا وراحة فلست سوى أبواب فضلك أقرع
الهي لئن خيبتني ألف مرة فما حيلتي يا رب أم كيف أصنع
الهي بحق الهاشمي واله وحرمة أبراهم لك أخشع
الهي فاحشرنی علي دين أحمد منيبا تقيا قانتا لك أخضع
ولا تحرمني يا الهي وسيدي شفاعة الكبرى فذاك المشفع.³⁴

1.11. Kadı Abdullah Efendi b. Şeyh Hacı Baba Efendi el-Kâhî

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Kah ilinden olduğu, XIX. asrın ikinci yarısı ve XX. asrın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin olduğu söylense de bunlardan sadece Arapça olan bir kasidesi günümüze ulaşmıştır.³⁵

34 Muhammed Ali eş-Şirvânî, *Kitâbu Hakîkati'l-Beyân*, 4a-b.

35 Hacı Osman Efendi es-Sahûrî el-Lekîti, *Tuhfetu'l-Ahbâbi'l-Hâlidîyye*, 230.

بحمد ربي شرعت الشعر أخدان بفضلهم بان في الدنيا دَاغُسْتَانُ
 وبالصلوة علي المختار سيدنا محمد لعيون الناس إنسان
 وبالسلام علي من لست أمدحه لأن في مدحه المداح قران
 والال والصحب هم في الاهتداء نجو م المسلمين وبالاسلام ما خانوا
 وبالنبي أعانوا كلما دعيت وهم له خير أنصار وأعوان
 وبعد للنظم من أهوي فشوقني له ولو ضاق بالفرسان ميدان
 وقد يجول الصغار الراكبين علي ال عيدان اذ جال في الميدان فرسان
 كم ناظم قصبان السبق أحرزها وكم فصيح بها البلدان قد زانوا
 حَاجُ أَقْنَدِي بأصناف الكمال حوي له وقد أجمعت بالفضل بلدان
 أَخْتِي بزین مزياها مزينة به وقد زينت سُورَى مَمْرَحَانُ
 ولايفه حاسد الكاعي فيه به إذ نوهه بكمال فيه برهان
 تنور الكاع من أنوار طلعتة وكم بلاد بدا فيها له شان
 والمُسَلِّئِي به الأقران ما اقترتت وإن تباعد عني فهو قُرْبَانُ
 له الفضائل قد شاعت بِجَارِ كما بضوئه قد أضأت حَاجُ تَرْحَانُ
 والرَّاحُورِي لدينا غير منكم ما قد أفاض عليه الله أفنان
 إذ استنار بنور العلم والعمل قل فيه إن شئت ذو النورين عثمان
 والحاج مسعود في الدارين أسعده مولاه إذ في قضاة الناس ما اکتانوا
 مذ كان صدرا كان الدين قد جددا وشيدت لبناء الشرع أركان
 لله در أمير المؤمنين متي أجري الأمور علي استدعاء ما دانوا
 وأما الأستاذ لو خطت مدائحه لكل فيه من الأقلام أسنان
 أَلَلْقَدَّارِي عالي القدر ذو شرف به لعمرى خراب العصر عمران
 وما محاسنه تخفي وكيف فقد أبانها الله هل للشمس كتمان
 وما كماله كماله اشتهرت بل فيه ما فيه فيه نقصان
 وفاق الأقران في الأقطار مشتهرا حتي أقر له بالفضل شِرْوَانُ
 وما مسماه إلا كاسمه حَسَنُ وأحسن القول فيه الان حَسَان
 وغيرهم غير منفي فضائلهم لكنه بيتا ما بان عرفان
 يا نفس هل لك من حير يعازيه يوما يشيب من الأهوال ولدان
 إلي متي تشتهي الدنيا لديك وإن أدركتها فهو في التحقيق حرمان
 أين الذين أحبوها وزخرفها أما تكونين يوما مثل ما كانوا
 خلت أخلاء كانوا تألفين بهم وفارقت ملك إخوان وخلان
 فما تخالين والخلان وانقرضت وكاد ينفد أمثال وأقران

تفكري لغد قدمت ماذا وما عملت يلقاك إذ يلقاك ديوان
ويل لعاص علي مولاه إجترء ولم يبال بأن الله رحمن
نعم رحيم ورحمن وبر ول كن بالمشية لا بالجبر غفران
إذ لست عشرا من المبشرين بجن نة نجاتك فيها ليس إيقان
من رحمة الله لسنا قانطين إذ ال قنوط ضل وعنها البأس خسران
بين الرجاء وبين الخوف صاح فعش ولا يغرنك بالآمال شيطان
واعمل بخير لوجه الله مبتغيا ولا يكن منك بالعصيان نسيان
بالصدق أرجوك يا مولاي مغفرة يوما ينبأ بالأعمال إنسان
لوالدي ولي ومن به شرف منا مدى الدهر إسلام وإيمان
يا رب الأذنب والعصيان ديدتنا ومنك للمذنبين العفو ديدان
لو غير بابك باب كان ملجئنا به التجأنا وما في الكون إمكان
ولو سواك عفوا كان ندع به وفي المقدم لكن بان بطلان
علينا الإيمان فضل من لذك وأي ضا من لديك لنا التوحيد إحسان
لعل فضلك عنا لا يردهما وهل يرد العطايا منك منان
محزون وأختم كلاما أنت قائلها لو طال مل ولو أملاه سبحان
من الأفاضل أرجو أن نخمس ما سودته بقبول فيه لو حانوا
في وأختم الختم إن كانوا تخمس من نظمي ويا نفس للتخمس عنوان
بالخير كان مرادي منه تذكرة من بعد موتي إذا أنساني الأزمان
يا رب صل علي خير الخلائق وار زقتنا شفاعته آمين إخوان.³⁶

1.12. Hacı İsmail Efendi b. Hacı Nûri el-Muhâhî

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Zakatala iline bağlı Muhah köyünden olduğu, XIX. asrın ikinci yarısı ve XX. asrın başlarında yaşadığı bilinmektedir. el-Muhâhî'nin günümüze ulaşan tek kasidesi bölgedeki ünlü Nakşibendî şeyhlerinden Talalı Ahmed Efendi'nin (v. 1904) vefatı üzerine yazdığı mersiyedir.³⁷

سبحان من خلق الأراضي والسما وإن العلى لرسوله المختار
وهدى من اتبع الشريعة واهتدي بوسيلة الأقطاب والأبرار
أبدي لنا الوراث من أنفاسهم حكما نزيل غشاوة الأبصار
بذلوا نفيسات من الأوقات في إرشاد الناس ضائع الأعمار

36 es-Sahûrî, *Tuhfetu'l-Ahbâb*, 230-232.

37 es-Sahûrî, *Tuhfetu'l-Ahbâb*, 248.

قطب الزمان أتم وعد السجن من هم ثم شد الرحل للغفار
 قطع المنازل عاد نسبته إلي ال مولى فولاه مع الأخيار
 كهف الخلائق كعبة الآمال بل غوث يسمي أحمد المختار
 نسبوا إلي فخر الأماكن والقرى بلد الهداية منبع الأحبار
 باسم التلا لقيت لتكثير التلا وة فيه بالقران والأخبار
 شيخ وقور مرشد ومجدد ولمورد الاخوان والأغيار
 دهش الزمان بدى إلي كل الورى وتزلزل الأفلاك بالأسرار
 حدث المأثر والمصائب في القرى رعد المصيبة صاح في الأقطار
 لبس البهائم والجماد ثياب حس رتها التي طويت مدى الأعصار
 بكت العيون بدمعها ودمائها وتأسف الأبرار بالأفكار
 من صادف الذات الشريف همة لا يهتدي سبلا إلي الانكار
 جمع العلوم ظواهرها وبواطنها فكلامه بالوحي والأسرار
 بالرمز والألطف كل كلامه لا بالهوى والعبث في الأخبار
 أعى الأمائل عن إحاطة وصفه وتقاصر الآمال في الاخصار
 من رام عد مناقب العظمى له رام المحال أطال في الاهدار
 فتحت له حصن المشيد قائما بوابه بالرمح والأوتار
 بهت الأمير تحير الرهبان من خرق بدى في السجن للكفار
 لأن الحديد تفسح الحيطان عن د خروجه بالكوز في الأسحار
 أقفاله سقطت كأثنام لهم في ليلة المولود والإينار
 طي الأراخي بل أطاع طيورها ووحوشها في الغاب والأوكار
 ما تم ستة أشهر فأجازه ربه خضر دار في الأقطار
 ثم استوي حمل وعشر عنده فرأى الهداية أوفر الأستار
 فأطاعه كل الورى ما شد من هم عالم ذو الرأي والأبصار
 أشراف عصر والأكابر للزيا رة عاكف بالذل والاقرار
 ولسبحة السير المروق قد غدا مدرا بلا نوع من الأبحار
 حرق بدى للنجم من نجم السما نور تخيل قدرة القهار
 أبناء والدهليز بل كل البنا يفضي إلينا حكمة الجبار
 نرجو الهداية منهما وحفيده سرح أناروا ظلمة الأسفار
 يا نور عين بم الأفول وهل تري سببا سوى هذا من الأكدار
 دهر السرور مضي وهل يرجي المسر رة بعد الاقبال والادبار
 أرجي الجواير يا أخي قولي له يا سيدي خذ من يد العثار
 أرحت بالقلب الحزين المنكسر لا نشغني بالوعي والاصبار.³⁸

2. Kuzey Azerbaycan'da Yaşamış Dağıstan'lı Şairler ve Arapça Şiirleri

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Kuzey Azerbaycan-Dağıstan edebî ilişkileridir. Aslında her iki bölge arasında geçmişî uzun asırlara dayanan çok sıkı tarihî, sosyal ve ilmî ilişkiler bulunmaktadır. Bu çalışmanın başında kısaca bahsedilen Muhammed Tâhir el-Karahî'nin *Ereşî Hâşiyesi*, Abdullatîf ed-Dağıstânî'nin Muhammed Emîn eş-Şirvânî'nin *Şerhu Ciheti'l-Vahde* risâlesine yazdığı '*Utûru'l-Yâsemîn 'alâ Risâleti Muhammed Emîn*' isimli eserleri Dağıstan âlimlerinin Kuzey Azerbaycan'daki çalışmaları sıkı takip ettiğini gösteren numunelerdir. Çalışmada tüm bu konuların hepsinin üzerinde durmasak da özellikle XIX-XX. asrın başlarına kadar bölge âlim ve şâirleri arasındaki ilişkilere bazı örnekler verilecektir. Bu kapsamda farklı nedenlerden dolayı Kuzey Azerbaycan'da yaşamış oldukları anlaşılan Dağıstan şâirlerinin Azerbaycanlı âlim, şâir, şeyh ve diğer şahıslar hakkında yazdıkları Arapça methiye, mersiye ve s. konulu kasidelerin metnine yer verilecektir.

2.1. Abdullah Efendi en-Nakşibendî el-Mahmûdî es-Sahûrî ed-Dağıstânî

Dağıstan asıllı olduğu anlaşılan bu şâirin hayatı hakkında bilgiye rastlanamadı. Kafkasya'da etkin Nakşibendî şeyhlerinden Elmalılı Mahmûd Efendi'nin (doğumu Azerbaycan/Kah ili Elmalı köyü 1809, vefatı Heşterhan 1876) müridlerinden olmuş ve şeyhi hakkında bir kaside kaleme almıştır. Bu kasideye Hacı Osman Efendi es-Sahûrî *Tuhfetu'l-Ahbâb* isimli tasavvufî ve Arapça gramer açıklamalı geniş hacimli bir şerh yazmıştır.

صاح دعني أذع إمرء بصباح لاح بالأرض ضوءه كصباح
أصف القطب بالدواعي رويدا أي وصف به خلي عن مزاح
ذا بأرض دل الوري وثمارا لهم منه قد جنوا لفلح
اسمه محمود يؤيد فحوى لمديح أتيته بصداح
فأمور قد أحكمت بشهود لأول الرأي لم تقل بمراج
أهل علم ورب لب وطب وجد حق ونجد سعد صلاح
جذب ذكر وشكر وبر اليه ذاك فضل الاله يوتييه داح
صنعه الأمر النهي طول النهار وهجانا حام هجيننا وماح
كم وري من بضائع العلم والرأ ي اطلالوا أكف سؤل النجاح

وتجلت آياته كنجوم أو مضت في السماء ليلا صاح
 وبدور بدوا سنا نائبيه والذين اقتفوا بهم في ارتياح
 هؤلاء الأولى أتوا بطباع فيه باتت هدى جناح النجاج
 ذو اتساع من حيث لم يحتسب رز قا خلي من كد وتعجب اجتراح
 تحف قد تواردت نجد مجد وأحيطت بها سجال السماح
 وكفاه استفادة الفضل سببا بنواحي وعصر كفر سفاح
 وكذا رميه القضاء من المو طن حتي أتي المنى بطراح
 ومثني اياهه قد أجيبا حين حان الوفاء مراي صلاح
 ودعاه هدى المجوسي طوعا قانلا نبأ العليم بناح
 رب سر تجاهه بات جهرا وفتى في بريهة ذا جناح
 رب عاص أسائه مس سؤأ أينما حل ذل ذا باطراح
 والذي كذب الهدى وتولي ضاق ذرعا به بكل مراح
 فب عن عزوه الاسائه زعما بأمرور لاحت به كالفباح
 وهي دار مرصع فرش مر فوعة حبيها رؤس طلاح
 وده موقرا ألوفا جنوفا كل بر وفاجر من قباح
 وبأسر وطرده عصر وعسر لينال المأمول أهل المراح
 انه لو أقبلت بالسوء جهرا لن يطال الادبار بالمرضاح
 أنه بات منعما من مليك فاستحق الاشاع حمدا امتداح
 والتفات الورى الي زينة الدنيا وفخر تكاثر وانفساح
 فليحث وألفة واتعاط هارب راهب بجذ اجتراح
 جعلت كلها ذريعة فوز مدبر مقبل جناح نجاج
 وكذا عدها مفاسد شرعا بالذي غرها بزعم صلاح
 وغدا مشغولا بها عن اله بئس بأسا مرعاه بالاضراح
 بيد ذا محمود كفيل كفاك مرشد مغنى مبتغى الايضاح
 كيف لا تفويت التفاوت بين الدر والدر دأب أهل الصلاح
 مع ما فيها مَحْمِلا يذكر الله الورى في فرش علي ابراح
 وتحايا العدى لدفع شرار وولي أمالها برواح
 نزل وارد علي قيد مصط اد خلي موقر القباح القشاح
 لو أتاها قصدا وبالذات حمدا لالتوي آثار الهدى والفلاح
 ومثي سلمت مفاسد حقا جاز جزئيتها هدى للصلاح
 مع ما فيها موجبا نزل اليو م وذا ناويا بها لكفاح

أصبح النافي مفحماً ذا خسار حيث هاوي جبا أتي للاكاح
كل ضر أتي به عاد نفعاً اذ يقوي دليل دعوى الصباح
أن من شأنه اضاء النواحي ما خلي الجو عن عنان الصراح
فمتي خلي السبيل الي ما لم يرد دار فيه فيض فلاح
وكذا ذا يدعو ازدياد جلال اذ أذى ناب صالحا من صلاح
كم سلوف مستهم البأس والضر راء ما فيها الذل غير ارتياح
والهوى راح كارها وتولي فعسي أن يحب ماحي الصلاح
اذ غوي بالغناء يصلي المناهي وهي سجن لهم خلي عن صباح
وكذا موته غريباً مجاباً رحمة عن مسرة في المراح
أن مولاه لم يشأ أن ينيباً فرح وصل مناب سعد طراح
فبكل يزول ريب مريب كزوال الظلام في الاصبح
من أتي بعد ما تلا بعناد كغم ماحي طعم ما بالبطح
صاح اياك والزهول طروباً يا أسفى علي انطفا المصباح
جزع بانكساف قطب مضيئ حل يا صبر جئ وعظه بهاج
وهواه ان لم يعق من جماح كاد يصلي من اصطفي في جناح
لم يقف عن اضاءة غير اسبو ع سري خلفه وراء الوحاح
خامسا من محرم غرصد الحو ل قبيل الغروب وقت القماح
مورد الحمد لم يزل يذكر الله كما اعتيد قبله بانشرح
فاذا أدلج النهار كليل وعيون سالت سيول البطاح
فانتقال له خلاص من السج ن وجور العدى رؤس القباح
ولنا كأبة بخيبة رجو باجتناج الهوى غوي بجماح
فله الحمد اذ أرانيه بالنص ح وسمع الندى وتقبييل راح
قدس الله سره وثره وأنار الضريح بالمصباح
فاقه الله في هداة معاد وحواه شفاة الارتياح
رب هب لي شفاة الشافع الها دي وهذا الولي داعي الصلاح
دفن الشيخ عند شيخ شهير حَاجٌ تَرَحَّانُ اسم مثنوى السماح
روضة ذات بهجة ورواه صادحات الطير التقت بالصياح
جنة تجري تحتها الأنهر اللاتي تغني الغصون حين الرياح
ورد الوارد المراد فعادا لم يفز من زوال ظل الجناح
ألهم الزاخوري بالكتب هذا بدلا باعنا الي الانشرح
سؤله أن يدعوهما الناظر النا صر بالاهتداء والاسجاج
وبتوبيخ لا يرده حسودا حسن عشر والأذى بجناح.³⁹

2.2. Muhammed el-A'rac el-Kâ'i ed-Dağistânî

Hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan tek eseri *Hamsu Kasâid* isimli bir şiir mecmuasıdır. Mecmuada konumuz açısından önemli olan kısım ed-Dağistânî'nin Azerbaycanlı ünlü petrol zengini ve hayırsever Hacı Zeynelâbidîn Tağiyev'e yazdığı methiyedir. Şair kasidede Tağiyev'in her ilim sahibine ikramda bulunmasını, matbaa, fabrika ve okul açarak ülkenin kalkınmasına yardım etmesini methetmektedir. Kasidede XIX-XX. asırlarda Kafkasya'da kullanılan Arapça'ya has olan 'uşkol' (okul), fabrika gibi yabancı kelimeler kullanılmıştır. Methiyenin metni aşağıdaki gibidir:

من بحر الوافر في مدح حاجي زين العابدين الباكوي
 أيا من حار من صرف الزمان وأقلقه المهاول في الأوان
 إلي تَقِيُوفُ لَزْ يَكْشِفُ حَقِيقًا علي الايلاف همك بالأمان
 فيعلم أن مولانا معين لعبد دام خلا في العوان
 وقيمة كل واف لا يسوي فيعرفها علي حسب اللسان
 ويكرم من له علم كاكرا م رب سورة السبع المثاني
 وأيقن كون دنيا القوم يفني ولا يبقى الصواحب في الخنان
 وأن الدار مزرعة لعقبى ومثوى كسب فوز والقران
 وأن الممسكين فأتلفوها والاختيار الي الثواني
 وأن المنفقين بها ففازوا بجنات وبالحدور الحسان
 فأبدي صيت إحسان مهال عموما للبرية لا لدان
 بها قد فاق فضلا خلق وقت كياسين علي سور البيان
 وصرف في المطابع طالبا من مهمات لدين والزمان
 وأنشأ فأبرق الكرباس فينا فأغنانا من السفر المعاني
 وأسس مدرّس الأشقول أيضا لفوز الحور في أعلي المكان
 وجدد كل مندرس المزايا وأخرجها إلي عين العيان
 به حقا ترقي الخلق حتي غبي القوم صار زي أن
 ملوك الأرض دانوا بالرقاب إليه في الأمور علي البيان
 وهم يتشرفون به دواما خصوصا في الملمة والأنان
 أدام الرب إصلاح البرايا بعمر الحاج تَقِيُوفُ الحنان
 كفى ما قلت يا كاعي قصر بطول القوم يسأم أهل شأن.⁴⁰

40 Muhammed el-A'rac ed-Dağistânî, *Hamsu Kasâid*, 13.

2.3. Hasan Alkadârî

Dağıstan'da Rusya'ya karşı yapılmış gazavâtın lideri İmam Şamil'in şeyhi Muhammed el-Yerâğî'nin torunudur. Alkadârî babasının ruslardan kaçarak sığındığı Azerbaycan'ın Balaken ilinde 1834 yılında doğdu. Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Alkadârî her üç dilde eserler ve şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde Memnûn mahlasını kullanmıştır. *Dîvânu'l-Memnûn*, *Âsâr-ı Dağıstan* ve *Cirâbu'l-Memnûn* isimli üç eseri vardır. Bunun yanı sıra Alkadârî döneminde Azerbaycan ve Gürcistan'da yayımlanan *Ekinçi* ve *Ziyâ-yı Kafkâsiyye* isimli gazetelerde muharrirlik de yapmıştır. Alkadârî'nin Azerbaycan ile bağları o kadar sıkı olmuştur ki Firidun Bey Köçerli *Azerbaycan Edebiyatı* adlı eserinde kendisine bir başlık açmıştır.⁴¹ Alkadârî 1912 yılında asıl yurdu olan Alkadar köyünde vefat etmiştir. Alkadârî'nin Azerbaycan'la ilgili çok sayıda şiirleri olsa da bunlardan ikisinin metnine yer vermek istiyoruz. Bu kasidelerden ilki 1902 yılında Şamahı depremi zamanı yıkılmış caminin inşasına ebced hesabı ile tarih düşülmesine ilişkin olarak Ağa el-Budûkî'nin ricası üzerine yazılmıştır. Kasidede camiye ilk defa inşa eden Ebû Müslim'e dua edilmekte, caminin inşasında büyük çaba sarfeden Abdülmecîd Efendi ed-Diyallı, Şirvan ve Göyçay halkı methedilmektedir. Alkadârî deprem tarihi olarak غشيط sözcüğü ile 1319/1901-2, غشكه sözcüğü ile caminin yeniden tamir edildiği 1325/1907 tarihini düşmüştür.

رحم الله تعالى من بني أصل هذا الجامع العالي البنا
من جناب الفاتح الغازي أبي مُسَلِّمٍ محي النواحي بالقنا
وكرام شيدوا بنيانه فاستوي دهرا مديدا حسنا
ثم في تاريخ غشيط وقعت رجفة منها تداعي المبتنى
فتصدي له تجديدا كما ينبغي صدر القضاة هاهنا
حضرة الحاج الأفندي الفريد في الورى عبد المجيد شيخنا
بذل المجهود فيه وسعي باستعانات من أرباب الغنا
من أهالي سنة اتخذوا قطر شِرْوَانَ وَكُوكَ جَائِي وَطنا
وكذا إخوانهم من قُبَّة أحسن الله لمن قد أحسنا
كانت انفاقاتهم ألف مائة من منات الرُّوس فيما خمنا
قبل الله تعالى كل ما أنفقوه وجزاهم بالمنى

41 Firidun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, 2:346.

ولهم شفّع مولانا الرسول أحمد المختار ممن كونا
وعليه صلوات وسلام مع أهليه وصحب أمانا
أرخ الممنون في تجديده لفظ غشكه منفقا ما أمكنا.⁴²

2.3.1. Hasan Alkadârî'nin Hacı Abdulmecîd Efendi Diyallı'ya (1829-1908) yazdığı mersiye

تبارك يا من بالبقاء توحدنا وبالملكوت الأبدي تفردنا
ومن لطفه للخلق عم وحكمه علي حكم قد صيرتنا تمهدنا
ومن قد مضي موتا علي الناس كلهم ليبلغهم ما قدموه لهم غدا
فمن ثم عد الموت أهل سعادة طريقا به يلقون للصدق مقعدنا
كحضرة شيخ قدس الله روحه نعيه أبكاني ومن عندي انتدي
امام تحلي بالمكارم كلها وكان لأهل الدين وقطبا ومقتدى
وعاش حميدا فوق سبعين حجة مجدا لحفظ الشرع عن شر العدى
وكان لأشتات الفضائل جامعا وكان لأنواع الفواضل موردا
وكان خضما في العلوم جميعها اذا اهتم بالتدريس أبدي الفرائدا
وكان بليغا مثل صحبان لينت مواعظه من كان من قبل جلمدا
وكان يشروانَ رئيس قضايتها وزين فيهم بالعدالة مسندا
وزادت شَمَاحِي من مقامه شمخة كروض أريض غائه الويل والندى
ودبر في تجديد مسجد جامع ومدرسة فيها اذا ما تبددا
هو الزائر أربعين فرضا وسنة أفندينا عبد المجيد الممجدا
فوا حسرتا وأكربتا وأتلهننا علي فقد أهل الدين مثله مرشدا
بل الحكم لله العلي وأننا له وإليه راجعون كما بدى
إلهي بلطف منك طيب ضريحه وروح بروح منك روحه سرمدنا
وبوَاه في أعلي الفراديس ملحقا بأسلافه الأبرار طابوا مراقدا
وأفرغ علي أولاده وعياله وإخوته صبوا جميلا مساعدا
وأعظم لهم أجرا وأحسن عزائهم وكن لهم في النشاطين مؤيدا
ووفق جماعات هنالك أن يقوا وصاياه بل أن يجعلوها قلائدا
بجاه إمام الأنبياء محمد وآل وأصحاب له أنجم الهدى
وصل عليه وعليهم مسلما وزد ربنا الاسلام نصرا مجددا
رثي الأحرر الممنون حضرة خدنه إذا صغر من عام غشكو تجددا.⁴³

42 Hasan Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 248-249.

43 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 251-252.

Sonuç

İslâm dünyasında Arap Dili, edebiyatı ve öğretimiyle ilgili çalışmalar her zaman güncel konulardan olmuştur. Bu çalışmaların en çok olduğu bölgelerden biri de Kuzey Azerbaycan'dır. Arap Dili'nin bölgeye ilk gelişinden itibaren buradan tüm İslâm âleminde ünlü olmuş çok sayıda âlimler çıkmış, yazdıkları eserler tüm medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Fakat bu şekilde bilinen âlim sayısı çok sınırlı kalmış, bölgede yetişmiş çok sayıda âlim ve eserleri dikkatten kaçmıştır. Çalışmada bu konu üzerinde durulmuş, Arap Dili alanında çalışmalar yapmış bazı Azerbaycan âlimlerinin isimleri ve eserlerinden bahsedilmiştir. Bu kapsamda ilmî literatürde bilinmeyen üç Arapça-Türkçe sözlükten ve müelliflerinden bahsedilmiştir. Bu sözlüklerin detaylı özellikleri ve içeriklerinin öğrenilmesi için ayrıca bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Daha sonra yine Kuzey Azerbaycan'da yaşamış olduğu bilinen fakat hayatları hakkında bilgi bulunmayan İbrâhîm el-Ereşî ve Muhammed Karabakkâlî ve diğer âlimlerden bahsedilmiştir. Yine bu iki müellife ait *Hâşiyetü'l-Ereşî* ve *Fevâidü'l-Besmele* isimli risâleleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Kuzey Azerbaycan'da Arapça şiir yazımı konusu üzerinde durulmuş ve bu kapsamda 12 şâirin elde edilebilen şiirlerinden örnekler verilmiştir. Mesud b. Nâmdâr, Hinduşah Nahçivânî, Muhammed b. Saîduddîn eş-Şirvânî, Halîmi Şirvânî, Molla Ahmed Şirvânî, Abdullah Efendi el-Kâhî, Hacı İsmâîl el-Muhâhî ve diğerleri bu bölümde şiirlerine örnek verilen şâirlerdendir. Bahsedilen şâirlere ait şiir ve kasideleler farklı ülkelerde bulunan çeşitli yazma ve taşbaskı eserlerden derlenmiştir. Çalışmada kasidelerine yer verilen âlim ve şâirlerin bir kısmı XX. asrın başlarında yaşamış olsalar da onların hayatları hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Bu da bölgede yaşanmış kültürel katliamın boyutunun büyüklüğünü göstermektedir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise Kuzey Azerbaycan ve komşusu Dağıstan arasındaki edebî ilişkilerden bahsedilmiştir. Aslında bu konu çok geniş ve çok boyutlu olsa da çalışmanın hacmi açısından bir sınırlandırmaya gidildi ve önemli şahsiyetlere ithaf edilmiş bazı kasidelerin metnine yer verildi. Bu kapsamda Muhammed ed-Dağıstânî'nin Hacı Zeynelâbidîn Tağıyev'e, Abdullah Efendi ed-Dağıstânî'nin bölgede en etkili Nakşî şeyhlerinden olmuş Elmalılı Mahmûd Efendi'ye yazdığı methiyelere yer verilmiştir. Aynı şekilde Azerbaycan-Dağıstan edebî ilişkileri denildiğinde ilk

akla gelen isimlerden olan Hasan Alkadârî'nin iki kasidesinden bahsedilmiştir.

Tarihin çeşitli dönemlerinde Kuzey Azerbaycan'da yaşanmış siyasi sıkıntılar ve en son olarak bölgenin Rusya'nın işgaline uğraması ilmî çalışmaları olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sıkıntılardan dolayı matbaa buraya çok geç gelmiş ve bölge âlimlerinin eserlerinin büyük bir kısmı yazma eser hâlinde kalmıştır. Günümüzde bu yazma eserlerin farklı ülke kütüphanelerinde dağınık olarak bulunması Kuzey Azerbaycan'da yapılmış ilmî ve edebî çalışmaları öğrenmenin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu alanda yapılacak çalışmalar sayesinde bölgede yaşamış başka şâir ve yazarların eserleri hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Aka, İsmail. "Hinduşah es-Sâhibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/116-117. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Alkadârî, Hasan. *Dîvânu'l-Memnûn*. Temirhanşura: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1912.
- Arrânî, Mahmûd b. Muhammed es-Sâkinânî. *Şerhu'l-Kâfiye*. Riyad: Câmîiatu Melik Suud, 2988.
- Bakıxanov, Abbasqulu Ağa. *Gülüstan-i İrəm*. Bakı: Xatun Plus, 2010.
- Berdeî, Ahmed b. Ebî Yezîd. *Hâşiye 'ala'l-'Akâidi'n-Nesefiyye*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 36282.
- Berdeî, Ahmed b. Ebî Yezîd. *el-Ezhâr*. Dimaşk: el-Mektebetü'z-Zâhiriyye, 6211.
- Berdeî, Ahmed b. Ebî Yezîd. *Hâşiye 'ala'l-'Akâidi'n-Nesefiyye*. Telaviv: İsrail Milli Kütüphanesi, MS. Yah. Ar. 699.
- Berdeî, Saduddîn. *Hadâiku'd-Dekâik*. Temirhanşura: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1914.
- Beylekânî, Mesud b. Nâmdâr. *el-İnşâ*. Paris: Bibliotheque Nationale de France, Departement Des Manuscrits, Arabe 4433.
- Bünyadov, Ziya. *Azərbaycan VII-IX. əsrlərdə*. Bakı, Şərq-Qərb, 2007.
- Dağıstânî, Abbas Fevzi. *el-Hediyyetü'l-Medeniyye*. Der Saâdet: İkdâm Matbaası, 1315/1898.
- Dağıstânî, Abbas Fevzi. *Tahmîsü'l-Bürde*. İstanbul: Ahmed Efendi Matbaası, 1300/1883.
- Dağıstânî, Muhammed el-A'rac el-Kâ'î. *Hamsu Kasâid*. Temirhanşura: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1913.
- Dağıstânî, Ömer b. Müderris Abdüsselâm eş-Şirvânî. *el-Leâli's-Semîne fî A'yâni Şu'arâi'l-Medîne*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, 1018.
- Dedeyev, Bilal - Küçükdağ, Yusuf. "Osmanlı Devleti'nde Azerbaycanlı bir âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabaği". *Bellelen*, LXXXIII/296. (Nisan, 2019).
- el-Karahî, Muhammed Tâhir. *Keşfu'l-Ğavâşî 'an Hâşiyeti İbrâhîm el-Ereşî*. Hasavurt: Alamuddin Şeyhilavi Özel Arşivi.
- Ensârî, Abdurrâhmân b. Abdulkerîm. *Tuhfetü'l-Muhibbîn*. th. Muhammed el-Arvîsî. Tunus: el-Mektebetü'l-Atîkâ, 1390/1970.
- Ensârî, Molla Ahmed. *Kitâbu's-Sulh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2814.
- Ereşî, İbrâhîm el-Alkamî eş-Şirvânî. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Enmûzec li'l-Erdebîlî*. İstan-

- bul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey Koleksiyonu, 34 MA 597/4.
- İbnü'l-Fûtî, Kemâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrezzâk b. Ahmed. *Mecma'u'l-Âdâb fî M'ucemi'l-Elkâb*. th. Muhammed Kâzım. İran: Müessesetü't-Tibâa ve'n-Neşr, 1416/1996.
- Karabakkâlî, Muhammed. *Fevâidü'l-Besmele*. Şeki: Muhammed Emîn el-Ohûdî Özel Arşivi.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemu'l-Müellifin*. Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ, 1376/1957.
- Köçerli, Fıridun Bey. *Azərbaycan Edebiyatı*. Bakı: Avrasiya Press, 2005.
- Mahmudov, Malik. *Ərəbcə Yazmış Azərbaycanlı Şair və Ədiblər*. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
- Murâdî, Muhammed Halil. *Silku'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâni 'Aşer*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988/1408.
- Musayev, İslam. *Göyçay Rayonundaki Dini Abdiələr və Tarixi Şəxsiyyətlər*. Bakı: İpək yolu Nəşriyyatı, 2014.
- Nahçıvânî, Hinduşâh. *Mevâridü'l-Edeb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa Kitaplığı, 1045.
- Niyazov, Əhməd. XIX Əsr Azərbaycanın Şimal-Qərbində (Qanıx-Həftəran Vadisi) Dini Həyat, Elm və Mədrəsələr. Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2016.
- Sahûrî, Hacı Osman Efendi el-Lekîti. *Tuhfetu'l-Ahbâbî'l-Hâlidîyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mahmûdiyye*. Temirhanşura: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1332/1913.
- Şener, Mehmet. "Çarperdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/230-231. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şirvânî, Ahmed b. Yûsuf. *Revnaku'l-'Ulûm*. Ankara: Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 201/1.
- Şirvânî, Halîmi b. Muhammed. *Arûz-ı Mevlânâ Halîmi Şirvânî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, 1161.
- Şirvânî, Halîmi b. Muhammed. *Bahâristân-ı İrem*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Koleksiyonu, 1063.
- Şirvânî, Halîmi b. Muhammed. *Kasîde-i Dâire* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 5301),
- Şirvânî, Muhammed Ali b. İskender. *Kitâbu Hakîkati'l-Beyân*. Berlin: Staatsbibliothek Zu Berlin, MS.Or:Oct. 1249.
- Şirvânî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cevâhiru'n-Nahviyye*. Zebîd: Ahmed el-Gazzî

Kamran Abdullayev

Özel Arşivi.

Şirvânî, Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu'l-Misbâh fi-htisâri's-Sihâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 2763.

Şirvânî, Muhammed Emîn el-Ağdâşî. *Hâşiye 'ala Hadâiki'd-Dekâik*. Riyad: Mektebetu Melik Fehd el-Vataniyye, 104.

Şirvani, Seyyid Azim. *Tezkiretü's-Şuarâ*. hz. Ömer Bayram. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Türipiştî, Fazlullâh b. Hasan. *el-Müyesser fi Şerhi'l-Mesâbih*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphânesi, 45 Hk 233.

Ekler

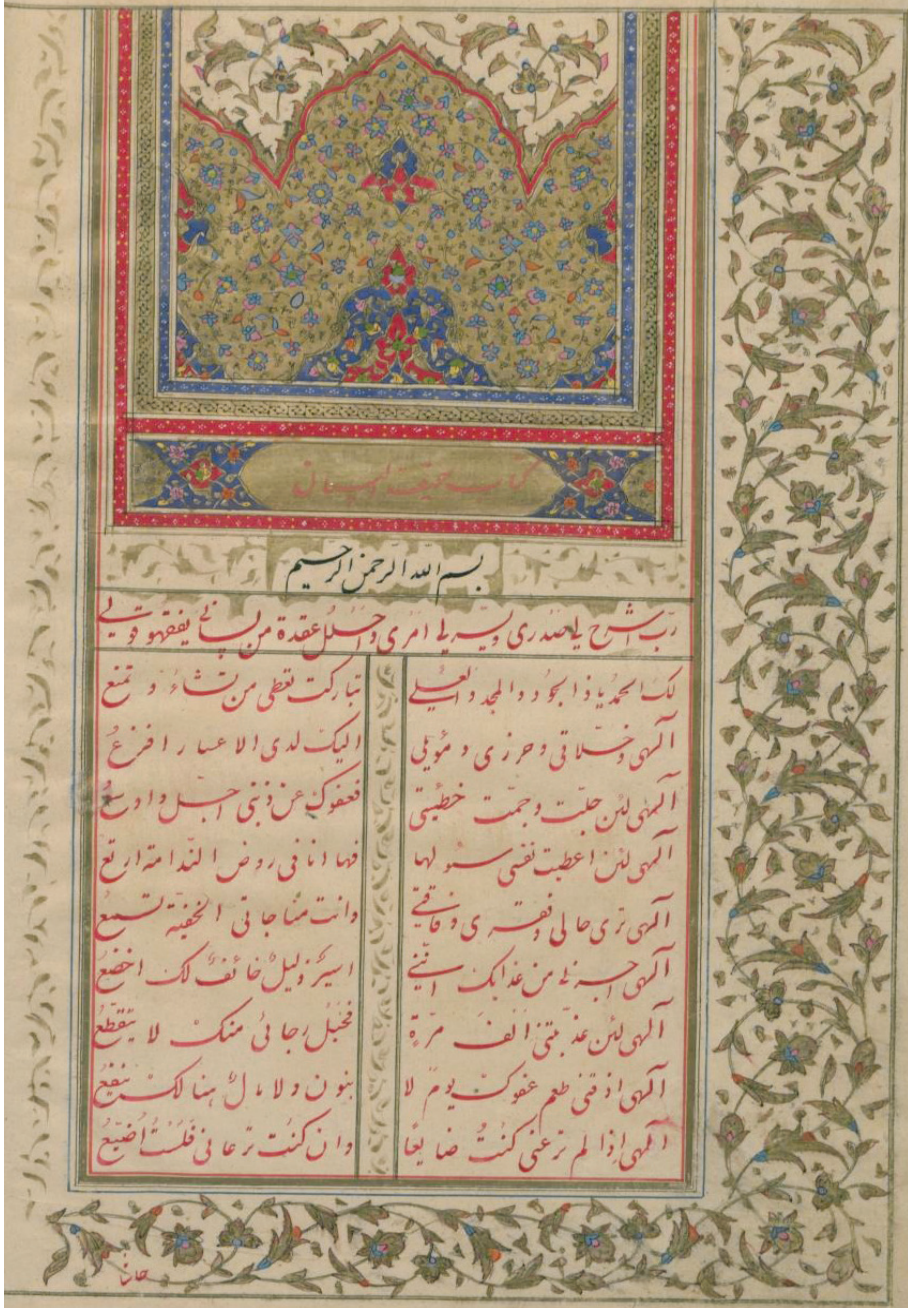
Muhammed Emîn eş-Şirvânî'nin *Hâşiyetü'l-Hadâik* Risâlesinin Giriş Sayfası

Muhammed el-Karabakkâlî'nin *Fevâidü'l-Besmele* Risâlesinin Giriş Sayfası

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِتَعْلِيهِ
المجد لله الذي امرنا بالابتداء باسمه والصلوة والسلام على رسوله محمد وعلى آله وصحبه وجعل
فضله فوائد جلية على البسمة بطريق الوال والجواب جمعها من الحوائج والآشور
من التمتع بطريق التلق وهو العالم المحقق والفاضل المدقق محمد الباقر الخوانساري
له ولنا برحمتك يا ارحم الراحمين اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم فانه قلت لم
اثبت بالتعويذ قبل البسمة قلت نقول نعم واذا قرأت قوله ان فاتعد بالله من الشيطان الرجيم فانه
قلت هي الآية المذكورة بتعد بالله من الغيطة الرجيم وقت قراءة التؤاه وليس في هذا المقام قرة
التؤاه بل قرة الكتاب قلت باسم الآيه عند الشافعي رحمه الله عليه والآيه جزء من التؤاه فخذ
قوة يجب التعويذ على من ذهب فانه قلت مفصوم الآيه صوابه يجب التعويذ وقت قراءة التؤاه لا قبله فمن اين
يفهم قبلية قلت الآيه من قبيل المجاز المرسل لانه فيصا ذكر الملزوم وادارة التلذذ وهو الارادة
اي اذا ادت التؤاه فانه قلت لم اثبت بالبسمة قبل التؤاه بل بالبسمة في اول الامر واجب
لقد نعتني ابي باسم ذلك اه ولقول النبي عليه السلام قل امر ذلك بال ثم يبدأ باسم الله وحده الله
فصوابه والتدليل العقل وهو في حق كتاب المسلم والكافر فان قلت تقتضي الدلائل المابتدا
بالاسم ولم يتبدأ بل بالباء وهو ليس من اسم ثم قلت لئلا اتصال الباء بالمعوذ عند كل جزء
منه فالابتداء بالجزء ابتداء بالكل فانه قلت ايضا لم يبدأ باسم ثم بلفظ اسم عام ثم بغيره
قلت اضافة الاسم الاتميينا يتفاهرهما كما اسم واحد اي ابتداء باسم هو لفظ الله والوقوف على الصم
والانصاف فانه قلت لم كتب باسم الله بهذه الصورة المخصوصة قلت لانه رأى الممدود إشارة
المرتبة لله ثم ركز الباء إشارة المرتبة ملك الموت والنعوذ ^{نقطه} الاول للتعويض إشارة المرتبة
فيل والثاني المرتبة بميثاق والثالث المرتبة بميثاق وذلك المد من الصحاح الميم إشارة
الطريق التي التي يجتمع منها جبرائيل المجدد الميم إشارة الى النبي عم والبيض الذي في
وسط الميم إشارة الى الاسلام والايمان اللذين في قلب النبي عم وذلك المد تحت الميم إشارة
الى ان محمد عليه السلام تعلقت بنبيه لاجل الشفا عنه ولاة الفرض من كتبه البسمة الوقتية التي
على من ذهب له حنيفه رحمه الله عليه فكتبها بهذه الصورة الكبيرة لتبليغ الوقت فانه قلت ما اصل

Muhammed Ali b. İskender eş-Şirvânînin *Hakikatü'l-Beyân* Eserinin Giriş Sayfası

Muhammed b. Ahmed eş-Şirvânî'nin *el-Cevâhiru'n-Nahviyye* Risâlesinin
Giriş Sayfası

